

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Stedelijke regeneratie in Amsterdam-Noord: over de politiek van erfgoed en creativiteit
van de Kamp, L.J.

Published in:
Sociologos

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
van de Kamp, L. (2018). Stedelijke regeneratie in Amsterdam-Noord: over de politiek van erfgoed en creativiteit. *Sociologos*, 39(3), 263-286.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Stedelijke regeneratie in Amsterdam-Noord: over de politiek van erfgoed en creativiteit

Linda van de Kamp^{*1}

Samenvatting

In de context van debatten over de rol van cultuur in de ontwikkeling van steden, bespreek ik hoe de nadruk op creativiteit en de 'creatieve klasse' in de regeneratie van stadswijken een dynamiek van sociaal-culturele erfgoedvorming in gang zet. Mijn analyse is gebaseerd op etnografisch onderzoek in verschillende voormalige arbeiderswijken in Amsterdam-Noord, waar de verbeelding van het industriële verleden en van het leven van de arbeiders een belangrijke rol is gaan spelen in de praktijken van regeneratie. Overheid, welzijnsinstellingen en woningcorporaties hebben zich de afgelopen jaren ingezet om door middel van het 'sociaal mixen' van de 'arbeidersklasse' en de 'creatieve middenklasse' verschillende problemen in de zogenoemde achterstandswijken aan te pakken. Een belangrijke methode was de inzet van creatieve professionals die met artistieke buurtprojecten positieve emoties en interacties tussen bewoners probeerden te bevorderen door het mobiliseren van waarden als trots, authenticiteit en diversiteit op basis van culturele typeringen van Noorderlingen. Tijdens die projecten ontstonden er stereotiepe beelden en schijnbare tegenstellingen tussen 'oud Noord' en 'nieuw Noord' - de 'arbeidersklasse' versus de 'middenklasse', die mede geleid hebben tot praktijken en gevoelens van in- en uitsluiting.

Kernwoorden

post-industrieel, creativiteit, erfgoed, regeneratie, Amsterdam

* I.vdkamp@uva.nl

1 Universiteit van Amsterdam

Inleiding

De focus op de creatieve klasse² in het Nederlandse stedelijke beleid van de afgelopen jaren (bv. Ernste & Boekema, 2012; Peck, 2012; van den Berg, 2017) heeft er mede toe geleid dat creativiteit een belangrijk thema is geworden in het verbeelden, vernieuwen en plannen van het leven in de stad. Vooral in zogenoemde achterstandswijken zijn de afgelopen jaren allerlei initiatieven ontwikkeld om door middel van creativiteit de wijken een impuls te geven. Een deel ervan is gericht op het aantrekken van de creatieve klasse, zoals architecten, conceptontwikkelaars en kunstenaars. Die klasse zou meewerken aan de economische ontwikkeling van voormalige industriële gebieden en arbeiderswijken door het genereren van een specifieke sfeer en dynamiek die de vestiging van nieuwe ondernemers, cafés, restaurants en winkels bevordert (Florida, 2002; Ley, 2003; Zukin, 1995). Voor een ander deel zijn de initiatieven gericht op het stimuleren van actief burgerschap. Overheid, zorg- en welzijnsinstellingen en woningcorporaties hebben zich de afgelopen jaren ingezet om samen met bewoners achterstandswijken tot 'prachtwijken' te ontwikkelen (zie bv. Tonkens & de Wilde, 2013). Door kleinschalige burgerinitiatieven zoals het opknappen van pleintjes, het organiseren van rommelmarkten en buurtfeesten en het volgen van creatieve workshops konden bewoners met elkaar hun buurt verbeteren, de onderlinge sociale cohesie bevorderen en hun eigen sociaal kapitaal vergroten.

Die burgerinitiatieven vloeiden voort uit het nationale Actieplan Krachtwijken (Ministerie VROM, 2007) waarin het transformeren van 'aandachtswijken' niet alleen als een fysieke infrastructurele zaak gezien werd. Het ging niet alleen om de renovatie van huizen en de herinrichting van openbare ruimtes, maar ook om een sociale en culturele zaak. Centraal stond "de vernieuwing van mensen en de samenleving" (politicus Winsemius in de Wilde, 2013a, p. 32) waarin culturele kwesties als normen en waarden een belangrijke rol speelden. Het actieplan was sterk verbonden met het publieke debat over het 'multiculturele drama' dat zich voornamelijk zou voltrekken in 'achterstandswijken' (de Wilde, 2013a, p. 33; Uitermark, 2014). Mede op basis van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 'Vertrouwen in de Buurt' (2005) ontstond het beeld van 'achterstandswijken' waar verschillende bevolkingsgroepen langs elkaar heen leefden, gezinnen met middeninkomens vertrokken waren en allochtone jongeren zouden ontsporen. Het Actieplan Krachtwijken moest ertoe bijdragen dat "bewoners, huiseigenaren, bestuurders en uitvoerders van gemeenten en lokale partijen als woningcorporaties, scholen en bedrijven [bij wie] erg veel enthousiasme [is] om in de wijk aan de slag te gaan" (2007, pp. 3-4), ondersteuning kregen bij het aanpakken van de problemen in de wijken. Tonkens en de Wilde (2013, p. 15) hebben

2 In stedelijk beleid is de creatieve klasse de beroepsbevolking die innovatieve arbeid doet (dit wordt onder andere gebaseerd op Florida, 2002; zie ook Peck, 2005). Beroepsgroepen die binnen de creatieve klasse vallen zijn uiteen lopend: onder andere ontwerpers, architecten, kenniswerkers, kunstenaars en softwareontwikkelaars.

laten zien hoe dat wijkenbeleid bestond uit “positieve emotionele oproepen, mooie beloftes over vooruitgang en inspirerende plannen voor vernieuwing”. In allerlei beleidsrapporten, wijkuitvoeringsprogramma’s en communicatiemateriaal voor bewoners staan positieve emoties als trots, respect en genegenheid centraal. De nadruk op de daadkracht en creativiteit van bewoners lijkt een goed voorbeeld van de toenemende ‘culturalisering van burgerschap’ (Duyvendak, Geschiere & Tonkens, 2016); het proces waarin burgerschap steeds minder gaat om de sociaal-economische en politiek-juridische rechten van burgers en meer om culturele kwesties: normen, waarden, tradities en loyaliteit.

In deze bijdrage wil ik stilstaan bij hoe de nadruk op culturele kwesties en creativiteit in stedelijke regeneratie³ een dynamiek van sociaal-culturele erfgoedvorming in gang zet. De focus op creativiteit en cultuur in de revitalisering van voormalige arbeiderswijken en industriële gebieden roept specifieke discoursen en herinneringen op door de verbeelding van een industrieel verleden en een post-industriële toekomst, waardoor specifieke plaatsen, praktijken en entiteiten een dusdanige betekenis krijgen dat ze cultureel erfgoed worden. Dat proces van *heritagization* (Harrison, 2013) of erfgoedvorming bekijk ik nader door de interactie tussen verschillende actoren - de overheid, projectontwikkelaars, woningcorporaties, creatieve professionals en bewoners - in de praktijk van stedelijke regeneratie te analyseren. Ik doe dat op basis van een etnografisch onderzoek in Amsterdam-Noord.

Amsterdam-Noord als casestudy

Amsterdam-Noord (kortweg: Noord) was het belangrijkste industriële gebied van Amsterdam gedurende de eerste helft van de 20ste eeuw. Vanaf 1960 verdween er steeds meer industrie en raakten verschillende industriële gebieden en gebouwen in verval. Aan het begin van de huidige eeuw is dat gebied uitgegroeid tot een hotspot voor de creatieve sector en startte een proces van stedelijke herontwikkeling - de transformatie van de voormalige industriegebieden naar werk- en woongebieden. Tegelijkertijd werd het beleid van Krachtwijken geïmplementeerd in de voormalige arbeiderswijken in Noord. Dat beleid krijgt op dit moment een vervolg door een grote nadruk in de lokale politiek op de ‘ongedeelde wijk’⁴ of ‘inclusieve wijk’ - een wijk waar bewoners

3 Ik gebruik de term stedelijke regeneratie als duiding van de verschillende vormen van beleid en methoden die er op gericht zijn om delen van steden te revitaliseren. Dit gebeurt bijvoorbeeld door methoden van ‘place-branding’ en ‘place-making’ (zie bijv. Zukin, 2010), het stimuleren van een creatieve economie (Florida, 2002), de herontwikkeling van voormalige industriële gebieden en de aanpak van problemen in ‘achterstandswijken’.

4 Zie bv. <http://www.devernieuwdestad.nl/>, bekeken op 3 november 2017.

geen nadeel ondervinden van een toenemende sociaal-economische differentiatie tussen grofweg de arbeidersklasse en de middenklasse.⁵

De focus op creativiteit in de revitalisering van de voormalige arbeiderswijken en industriële gebieden in Noord heeft een proces van erfgoedvorming (Harrison, 2013) in gang gezet. Bijvoorbeeld, objecten als hijskranen en kraansporen uit het industriële verleden van Noord zijn vernieuwd en hebben een nieuwe functie gekregen. Hiermee dienen ze als symbolische verbindingen tussen het verleden, heden en toekomst van het gebied door het versterken van de oude betekenis van die objecten en plaatsen én het creëren van nieuwe betekenissen (Savini & Dembski, 2016; zie ook Yanow, 1996). Hoewel de herwaardering van plaatsen en objecten een bekend gegeven is in de praktijk van en studie naar stedelijke regeneratie, is er vaak veel minder expliciete aandacht voor de sociale dimensies ervan, zoals de relatie die gelegd wordt tussen de plaatsen en objecten én specifieke bevolkingsgroepen (met uitzondering Van den Berg, 2017; Uitermark, 2014). Stedelijke regeneratie gaat over het algemeen over de economische en fysieke herstructurering van gebieden zoals industriële erfgoedvorming meestal gaat over de materiële kenmerken van een industriële cultuur uit het verleden (vgl. Oevermann & Mieg, 2015; Pendlebury, 2013). De casus Noord laat zien hoe de herwaardering van het industriële verleden van Amsterdam ook gaat om een hernieuwde beeldvorming van de voormalige arbeidersklasse wiens cultuur tot immaterieel cultureel erfgoed transformeert (vgl. Meskeel, 2015, pp. 1-2). Zoals ik in het volgende zal uitwerken, worden de 'oorspronkelijke Noorderlingen' in allerlei creatieve buurtprojecten ingezet om idealen van vooruitgang, duurzame ontwikkeling en diversiteit te realiseren, waardoor 'erfgoed als ontwikkeling' (*'heritage as development'*, bv. Lafrenz Samuels & Lilley, 2015) centraal komt te staan in de interactie tussen de 'oude en nieuwe Noorderlingen'.

In 2008 verhuisde ik naar een 'aandachtsbuurt' in Amsterdam-Noord en raakte ik betrokken bij een aantal bewonersinitiatieven. Op verschillende momenten maakte ik als cultureel antropoloog aantekeningen van wat er gebeurde. Naar aanleiding daarvan heb ik in die periode ook etnografisch onderzoek gedaan bij verschillende buurtprojecten die gesubsidieerd werden door de gemeente Amsterdam, woningbouwcorporaties en fondsen die kunst bevorderen alsook het mogelijk maken van een groene, sociale en creatieve samenleving. Van 2015 tot 2017 heb ik in het kader van mijn onderzoeksproject 'Yoga, Bingo en Gebed in Stedelijke Regeneratie Gebieden' etnografisch onderzoek gedaan in verschillende 'aandachtswijken' in Noord in relatie tot de herontwikkeling van de omliggende voormalige industriële gebieden. Ik deed participerende observatie

5 Afhankelijk van de context duiden die klassetermen beroep, sociaal-culturele status, opleiding en levensstandaard aan. In Amsterdam-Noord refereert de term 'arbeidersklasse' veelal aan de mensen die werkten bij de lokale industrieën en scheepswerven en/of aan culturele stereotypes als kleding, woninginrichting en spreektaal. Zoals verschillende sociologen hebben laten zien, is klasse een relatief begrip en worden er binnen sociaal-economische klassen ook allerlei sociaal-culturele grenzen getrokken (zie bv. Lamont & Molnar, 2002).

gedurende participatieavonden georganiseerd door de gemeente Amsterdam en stadsdeel Noord,⁶ tijdens bewonersavonden met woningbouwcorporaties en bijeenkomsten georganiseerd door welzijnsinstellingen. Ik bezocht allerlei buurtactiviteiten en keek naar hoe het wijkenbeleid en de focus op cultuur en creativiteit in de praktijk werkten en hoe verschillende actoren er vorm aan gaven. Ik heb ongeveer 60 interviews gehouden met verschillende bewoners - bewoners die lang en kort in Noord wonen, ambtenaren, managers en gebiedsbeheerders van woningbouwcorporaties, welzijnswerkers en creatieve ondernemers en professionals. De informele gesprekken die ik gevoerd heb tijdens bijeenkomsten en activiteiten boden veel inzichten in hoe participanten de praktijken van regeneratie evalueerden. Voor ik een aantal etnografische inzichten beschrijf, werk ik eerst de relatie tussen regeneratie en erfgoedvorming nader uit.

Stedelijke regeneratie als erfgoedvorming

Het stedelijk regeneratiebeleid in voormalig industrieel Amsterdam-Noord is een goed voorbeeld van hoe cultuur als potentiële motor gezien wordt voor vooruitgang en economische groei (Florida, 2002; Landry, 2000). Om post-industriële gebieden met hoge werkloosheidscijfers een nieuw (economisch) leven te geven, hebben beleidsmakers in verschillende steden het idee aangenomen dat investeringen in cultuur als creativiteit - bijvoorbeeld broedplaatsen - innovatie kan stimuleren en nieuwe bedrijven aantrekt (Miles & Paddison, 2005; Peck, 2012). Bovendien wordt cultuur als creativiteit ingezet om sociale problemen als werkloosheid en armoede in stadsbuurten aan te pakken (zie bv. Grimm, Fox, Baines & Albertson, 2013; Tonkens & De Wilde, 2013). Cultuur wordt in dit kader gepresenteerd als een middel om sociaal kapitaal (Putnam, 2000) te genereren en de ontwikkeling van vaardigheden te verbeteren die nodig zijn voor maatschappelijke emancipatie (Ministerie VROM, 2007; zie ook Miles & Paddison, 2005). Bovendien wordt cultuur gezien als een cruciaal middel om een inclusieve creatieve stad te creëren waar iedereen elkaar ontmoet door een rijke culturele geschiedenis te behouden en een gedeelde identiteit te definiëren die contacten tussen verschillende groepen en sociale contexten stimuleert (Gemeente Amsterdam, 2003 in Peck, 2012, p. 463).

Verschillende studies laten zien dat de investeringen in creativiteit en cultuur om 'achterstandswijken' een impuls te geven niet noodzakelijkerwijs leiden tot welvaart voor iedereen (voor een recente studie, zie Nijkamp, 2016) en zelfs sociale ongelijk-

6 Van 2014 tot begin 2018 hadden de verschillende stadsdelen van Amsterdam, waaronder Noord, een bestuurscommissie die het beleid van de centrale gemeenteraad uitvoerde en de centrale raad informeerde en adviseerde. Vóór 2014 hadden de stadsdelen een eigen raad die beleid vastlegde en de uitvoering controleerde. Vanaf 21 maart 2018 heeft elk stadsdeel een gekozen stadsdeelcommissie die het bestuur van de stad adviseert over het te voeren beleid in het stadsdeel.

heid kan vergroten, zoals Florida (2017), die het creatieve beleid propageerde, zelf toegegeven heeft. Het is gebleken dat creatieve ondernemers vaak weinig tot geen contact hebben met wijkbewoners en hun trendy ondernemingen, zoals horecagelegenheden, bijdragen aan de stijging van vastgoedprijzen, waardoor mensen met een laag of middeninkomen er niet meer kunnen wonen (Atkinson, 2004; Zukin, 2010). Ook hebben verschillende onderzoekers laten zien dat het beleid gericht op sociaal mixen in woonwijken, zoals het mixen van de middenklasse en de arbeidersklasse in verschillende buurten in Noord, vaak niet tot meer contact leidt tussen mensen met verschillende socio-economische en culturele achtergronden (Veldboer & Kleinhans, 2006) en het sociaal kapitaal van armere bewoners niet vergroot (Van Gent, Musterd & Ostendorf, 2009; Miltenburg, 2017; van Ham, Manley, Bailey, Simpson & Maclennan, 2012). Een belangrijke reden waarom niet iedereen profiteert, is de dominante focus op economische groei in regeneratie, waardoor cultuur voornamelijk ingezet wordt voor een creatieve economie en niet zozeer gericht is op sociale structuren en het bevorderen van het sociaal kapitaal van iedereen (Bell & Oakley, 2014, hoofdstuk 4).

Echter, de investeringen in bepaalde vormen van creatieve cultuur en de gelijktijdige transformatie van stedelijke ruimten beïnvloeden en veranderen wél het gevoel van plaats en identiteit van mensen (Miles & Paddison, 2005; Zukin, 2010). Het gebruik van cultuur in regeneratie roept specifieke discoursen en herinneringen op door de verbeelding van een post-industriële toekomst die gebaseerd is op een blijvend erfgoed (*'enduring heritage'*, Miles, 2005) dat verweven is met gevoelens, ideeën en praktijken van gemeenschap en solidariteit (Mah, 2010; Muehlebach, 2017). In deze bijdrage wil ik dat proces van erfgoedvorming onderzoeken door de interactie tussen verschillende actoren in de praktijk van stedelijke regeneratie nader te bekijken.

In navolging van Harrison (2013) benader ik het proces van erfgoedvorming als een actief proces waarin erfgoed ontstaat in de relaties tussen mensen, objecten, plaatsen en praktijken. Dat laat zien welke elementen uit het verleden mensen verkiezen als een spiegel voor het heden en die mensen verbinden aan waarden die ze willen meenemen naar de toekomst. Erfgoedvorming is daarom een sociaal, economisch en politiek proces, omdat het niet alleen gaat om het verleden, maar juist om het vormgeven van het heden en de toekomst. Erfgoed, als het hedendaagse gebruik van verbeelde verledens, wordt gemobiliseerd door een breed scala aan stedelijke actoren om een nieuw leven te scheppen in wat beschouwd wordt als braakliggende terreinen, zoals voormalige industriegebieden (Oevermann & Mieg, 2015, p. 20). Tastbare plaatsen en objecten, zoals voormalige industriële gebouwen en hijskranen, worden identificaties van een industrieel verleden die door projectontwikkelaars, stedenbouwkundigen en architecten gebruikt worden om een nieuw beeld van de toekomst te creëren (Yanow, 1996), onder andere door die objecten en plaatsen te linken aan nieuwe vormen van wonen en werken (Savini & Dembski, 2016).

De verschillende erfgoedposities en -praktijken die onderdeel zijn van erfgoedvorming bestaan uit een continuüm van toe-eigening en verzet. Zoals Isnart en Leblon (2012) betogen, doet een dualistische interpretatie van erfgoedvorming - authentieke,

ontheemde, oorspronkelijke bewoners zoals de arbeiders versus perverse krachten van erfgoedvorming die van bovenaf worden opgelegd - geen recht aan de dynamiek van erfgoed. Erfgoed is dynamisch, wordt van boven- en onderaf gevormd, wordt steeds weer geherdefinieerd en hierdoor ontstaat nieuwe ruimte voor conflicten en onderhandelingen tussen groepen mensen over erfgoed. Dus ondanks het feit dat erfgoed gaat om het vastleggen van een specifieke historische erfenis als een onmisbaar onderdeel van de toekomst van een bepaalde gemeenschap en van een bepaalde regio, wordt die erfenis steeds weer omgevormd en geherwaardeerd. Tegelijk is het niet terecht, zoals van de Port en Meyer (2018) laten zien, om te zeggen dat erfgoed alleen maar een sociaal construct is en door erfgoedmakers wordt bedacht en dus fake zou zijn. Bijvoorbeeld, mensen ervaren de herwaardering van een industrieel verleden als 'authentiek', 'rauw' en 'solidair' als heel echt. Sterker nog, erfgoedvorming kan op zodanige wijze een realiteit creëren - in dit geval van een 'oud Amsterdam-Noord' en een 'nieuw Amsterdam-Noord' - dat het ingaat tegen de intenties van verschillende erfgoedmakers (van de Port en Meyer, 2018).⁷ Op basis van de specifieke herwaardering van het industriële verleden ontstaan nieuwe coalities, maar ook nieuwe conflicten met allerlei sociale effecten en politieke gevolgen van dien, zoals ik in het volgende zal uitwerken voor Amsterdam-Noord.

De manier waarop verschillende erfgoedbelangen in de praktijk van stedelijke regeneratie bestuurd worden, is steeds meer neoliberal van aard (Meskell, 2015, pp. 7-8; zie ook Savini & Dembski, 2016). Dat wil zeggen dat overheidsbevoegdheden verdeeld worden over meerdere belanghebbenden, waardoor semi-autonome politieke actoren, publiek-private partnerschappen en coalities van inwoners en NGO's worden geactiveerd om het regeneratiebeleid uit te werken en te implementeren (zie bv. Coombe, 2012; de Cesari, 2012). Dat is onder andere zichtbaar in de vele bewonersinitiatieven die door middel van subsidies van de lokale overheden, welzijnsorganisaties en woningbouwcorporaties tot stand komen en waarin bewoners en publiek-private stedelijke bureaus, consultants en zelfstandige ondernemers zonder personeel (zzp-ers) verantwoordelijk worden voor de regeneratie van buurten. Daardoor komen verschillende erfgoedpraktijken tot stand. Het is met name de creatieve middenklasse die komt werken en wonen in de oude industriegebieden en arbeiderswijken die via gesubsidieerde initiatieven en opdrachten min of meer de taak krijgt om door middel van creatieve projecten het verleden, heden en toekomst van een stedelijk gebied bij elkaar te brengen, onder andere door het verbinden van oude en nieuwe bewoners. In die projecten wordt erfgoed gemobiliseerd en gecreëerd om mensen en bevolkingsgroepen - met name de arbeidersklasse in het geval van Amsterdam-Noord - authentiek te maken, te emanciperen, te ontwikkelen en te verzoenen met verandering (vgl.

7 Dat is mede gebaseerd op Latour (2010, pp. 22-23) zoals verwoord door van de Port & Meyer (2018): "*In this sense, fabrication does not necessarily stand in opposition to the real, but brings it about, in ways that go beyond the acts and intentions of the makers and users.*"

Meskeil, 2015, p. 18; Lafrenz Samuels & Lilley, 2015).⁸ Het gaat hierbij niet alleen om de socio-economische emancipatie van met name de arbeidersklasse maar ook om het stimuleren van zelfreflectie en persoonlijke ontwikkeling. Miles (2005, p. 921) beschrijft in relatie tot de regeneratie van het voormalige industriegebied Newcastle Gateshead in noord-oost-Engeland dat regeneratie *"can provide new ways for those people to look into themselves and out of themselves. In other words, it can reinvigorate the relationship between cultural, place and personal identity and offer a permanent legacy"*. Zoals ik wil laten zien, zijn verschillende buurtprojecten in Noord gericht op het terugkijken naar waarden in het verleden en op basis daarvan proberen initiatiefnemers waarden als tolerantie, diversiteit en solidariteit te bevorderen met het oog op duurzame ontwikkeling.

Voordat ik een paar voorbeelden uitwerk, zal ik in de volgende paragraaf uiteenzetten hoe regeneratie als erfgoedvorming tot stand komt in een nieuwe, dominante verbeelding van het verleden van Noord in relatie tot de huidige transformatie en gewenste ontwikkelingen in de toekomst. Vervolgens zal ik twee specifieke creatieve buurtprojecten analyseren om te laten zien hoe erfgoedvorming op microniveau vorm krijgt. Ten slotte beschrijf ik hoe verschillende waarderingen van erfgoed met elkaar botsen en lijken bij te dragen aan groeiende spanningen tussen de verschillende actoren.

De regeneratie van Amsterdam-Noord: van 'afvoerputje' naar 'trendy' stadsdeel

Savini en Dembski (2016) analyseren hoe industriële objecten en symbolische taal een belangrijke rol gespeeld hebben in het politiek mogelijk maken van stedelijke regeneratie in Noord. Een specifieke periode in het verleden van Noord, de industriële periode van ongeveer 1920 tot 1980, wordt discursief geactiveerd om verleden, heden en

8 Het is opvallend dat in het discours over 'oude en nieuwe Noorderlingen' het voornamelijk gaat om de 'witte' bevolkingsgroepen, en sociale klasse de boventoon voert. De afgelopen 100 jaar migreerden arbeiders vanuit de noordelijke provincies als Friesland naar Noord - zij of hun kinderen worden nu vaak als de 'oorspronkelijke' Noorderlingen gezien - en gastarbeiders uit Marokko en Turkije kwamen in de jaren 60 op de scheepswerven werken. In de verschillende tuindorpen wonen mensen met o.a. een Egyptische, Surinaamse, Ghanese en Somalische achtergrond (Museum Amsterdam Noord, 2017). De voormalige gastarbeiders worden over het algemeen niet gezien als 'oude Noorderlingen', maar zijn al te lang aanwezig om als 'nieuwe Noorderling' te kunnen gelden. Hetzelfde geldt voor de middenklasse die in de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw naar de 'uitbreidingswijken' in Noord verhuisden, zoals De Banne en Molenwijk (Kok, 2016). Voor een discussie over etnische diversiteit in de huidige regeneratie van Noord, zie Hoekstra & Pinkster (2017). Er wordt soms door bewoners wel onderscheid gemaakt tussen 'oude', 'nieuwe' en 'nieuwe nieuwe' Noorderlingen waarbij met de laatste groep de bewoners worden bedoeld die na 2005 in Noord zijn komen wonen.

toekomst met elkaar te verbinden (vgl. Yanow, 1996). De herwaardering van industriële 'monumenten', zoals voormalige fabriekshallen, met het oog op de herontwikkeling van het gebied is onlosmakelijk verbonden met immateriële waarden en herinneringen (Meskell, 2015, pp. 1-2). Een lange tijd symboliseerden de (petro)chemische industrieën, waaronder Shell, Noord als een vervuild deel van de stad. "Alles wat te vies en onaangenaam was voor de rest van de stad, kon (...) worden weggestopt achter een enorm stationsgebouw en een stevige spoordijk" (Kok, 2016, p. 86). Noord werd door veel Amsterdammers als een plek gezien "waar je nog niet dood gevonden wilde worden" (Kok, 2016, p. 15). Hierbij wordt onder andere ook verwezen naar het feit dat er in Noord, van de veertiende tot en met de achttiende eeuw, langs de IJ-oever ter hoogte van de nieuwe wijk Overhoeks, het galgenveld van Amsterdam lag. Daar werden mensen die ter dood veroordeeld waren, opgehangen en tentoongesteld.

Het beeld van Noord als "het afvoerputje van Amsterdam" (Ronse, 2000) werd gedurende de vorige eeuw verder versterkt door de bouw van specifieke woonwijken en 'woonscholen'. Toen Noord zich tot het belangrijkste industriële gebied van Amsterdam ontwikkelde, werden er tuindorpen gebouwd door woningbouwverenigingen en de Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam om het groeiend aantal arbeiders in de fabrieken te huisvesten. Die stadswijken met een dorps karakter kenmerken zich door lage woningen met een voor- en een achtertuin en een omgeving met veel groen. Het ontbreken van stedelijk vertier zoals kroegen en de sterke nadruk op de gezinswoning als kern van het leven, moesten bijdragen aan de vorming van fatsoenlijke burgers (de Regt, 1995). Elk tuindorp had culturele voorzieningen zoals een buurt- of verenigingsgebouw om de arbeiders te ontwikkelen en de gemeenschapszin te bevorderen. Er werden ook speciale dorpen gebouwd voor de armste Amsterdammers zoals 'krotbewoners' uit de wijk Jordaan. Die zogenoemde 'ontoelaatbaren' of 'asociale' werden heropgevoed in 'woonscholen' waarvan Asterdorp de bekendste is (Dercksen & Verplanke, 2005; Jansen, 2009; Steinmetz, 2016). De 'ontoelaatbaren' leefden in een ommuurde en afsluitbare woonwijk waar de opzichter hun leven en huishouden controleerde. De bewoners leefden onder een zwaar stigma waardoor het moeilijk was om een baan te vinden om hun leven daadwerkelijk (economisch) te verbeteren.⁹

Het dominante beeld van het vervuilde en asociale Noord dat niet bij Amsterdam hoorde, werd bovendien versterkt door de fysieke barrière van de rivier het IJ, waardoor Noord altijd meer Noord-Holland dan Amsterdam was (Donkers, 2007, p. 46). Door de relatief geïsoleerde ligging en positie van Noord heeft dat stadsdeel een eigen karakter ontwikkeld dat vaak als 'dorps' omschreven wordt (Leydesdorff, 1990). Bewoners die in de tuindorpen opgegroeid zijn en/of hun eigen kinderen er grootgebracht hebben, vertelden mij hoe zij actief waren in hun 'dorp'. Ze participeerden in het verenigingsleven

9 Over het leven in Asterdorp is in 2013 een toneelstuk uitgevoerd geschreven door Jeroen Kleijne. Saskia van den Heuvel heeft twee documentaires gemaakt waarin oud-bewoners vertellen over hun ervaringen. Eén deel van de documentaire gaat over de laatste wrange fase van de woonschool toen de Duitsers er tijdens de Tweede Wereldoorlog Joden opsloten.

(kaart-, voetbal- en huurdersverenigingen), in de strijd die ze voerden tegen autoriteiten over het onderhoud van de huizen en de huurprijzen, in het mooi en schoon houden van de ramen en tuintjes en ze boden onderling hulp. De voormalige arbeiders van de scheepswerven spreken vol trots over de schepen waaraan zij werkten en die wereldwijd vermaard waren. Er bestond rivaliteit tussen de 'dorpen' en er waren regelmatig knokpartijen, zoals oudere bewoners mij in geuren en kleuren vertelden, "maar je wist wat je aan elkaar had". Daarbij distantieerden de geschoolde arbeiders zich ook regelmatig van de minder geschoolde en vaak niet-gealfabetiseerde burens en arbeiders. Zoals Leydesdorff (1990) omschrijft, als bewoners van de nieuwe tuindorpen die moderniteit en vooruitgang belichaamden en waar iedereen tot de arbeidersklasse behoorde, was het noodzakelijk om je te onderscheiden van anderen die 'asocialer' zouden zijn. Tegelijk was de collectieve identiteit van alle bewoners het sterk gedeelde gevoel dat ze niet bij 'de stad', bij Amsterdam aan de andere kant van het IJ hoorden (Leydesdorff, 1990).

Tegenwoordig wordt Noord in allerlei media, toeristische gidsen en toptienlijsten van steden bestempeld als meest hippe gebied van Amsterdam (bv. New York Times, 2012; Een Vandaag, 2013). Met name de voormalige industriële plekken, zoals de scheepswerf NDSM, worden het meest vermeld. Het is ook onder andere op die plekken dat de overheid zwaar geïnvesteerd heeft in talent en de hooggeschoolde kennis-economie met beleid dat werkplekken voor startups en kleine en middelgrote ondernemingen subsidieert alsook broedplaatsen voor artiesten in en rond de voormalige industriële gebouwen (Savini & Dembski, 2016; zie ook De Klerk, 2018).

Het beeld van Noord als 'het afvoerputje' van de stad heeft de afgelopen jaren een nieuwe betekenis gekregen; waar eerder de rauwheid en het industriële geassocieerd werden met viesheid en asocialiteit, vormen ze nu een goede, stevige basis voor de toekomst. Op verschillende websites wordt wonen in "ruig Noord" met het "unieke rauwe randje" gepromoot als de nieuwe moderniteit met opmerkingen als "de kenmerken van een robuust industrieel verleden gaan hand in hand met het moderne interieur" en "stoer wonen in een ruige industriële sfeer". De locaties van grote evenementen in voormalige fabrieken worden gekarakteriseerd als "rauw, licht, groots, indrukwekkend, authentiek, industrieel, veelzijdig en vol karakter".

De afgelopen jaren bezocht ik verschillende informatieavonden over Amsterdam-Noord die georganiseerd werden door stedelijke bureaus, makelaars en belangenorganisaties die gericht waren op (toekomstige) nieuwkomers in het gebied. Tijdens die avonden werd stevast verteld dat Noord het "stiefkind" van Amsterdam was, omdat het afgesloten was van de rest van de stad en er veel vervuilende industrie was. Regelmatig werd het galgenveld genoemd als "de vloek van Noord", omdat het nog steeds gevolgen heeft voor het beeld dat mensen hebben van Noord, mede omdat er "allemaal asocialen in Noord woonden" zoals één van de presentatoren op een informatieavond het verwoordde. De boeken van Bas Kok (2016) en Jan Donkers (2007) over de geschiedenis van Amsterdam-Noord lijken belangrijke bronnen van inspiratie voor die presentaties en avonden. Echter, de beelden van Noord die de auteurs in die boeken bespreken, worden op informatieavonden als feiten gepresenteerd: "de Noorderlingen waren vroeger asociaal". De conclusie is meestal dat Noord onderontwikkeld was, arm, asoci-

aal maar nu een gouden tijd beleefd: “Noord is ontdekt”, “er vindt een opwaardering plaats” en “Noord ontwikkelt zich” zijn een paar van de veel gehoorde opmerkingen.

Erfgoed als een doorgaande emancipatie

De huidige waardecreatie in en van Amsterdam-Noord komt tot stand door een mix van top-down- en bottom-uperfgoedvorming, zoals zichtbaar wordt in verschillende multistakeholderallianties (Savini & Dembski, 2016). De nieuwe beeldvorming over Noord wordt deels bepaald door stedenbouwkundigen, architecten, investeerders, politici en creatieve ondernemers die allemaal een rol spelen in de herontwikkeling van de industriegebieden en arbeiderswijken. Om herontwikkeling daadwerkelijk in gang te zetten, zijn er allerlei allianties nodig van publieke en private partijen waarin ook coalities van bewoners, adviesorganen en stichtingen een rol spelen die ook verzet plegen tegen visies en plannen (zie ook Coombe, 2012; de Cesari, 2012; Uitermark, 2014).

Door een dergelijke alliantie van verschillende actoren werden de tuindorpen in Amsterdam-Noord in 2014 aangewezen als erfgoed en rijksbeschermd stadsgezichten. Daarmee werden de uitzonderlijke cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarden van de wijken erkend die zijn gebouwd volgens “het tuindorpconcept dat zich kenmerkt door intieme wijken met pleintjes, kleine, afwisselende woonblokken, gezinswoningen met tuintjes en overal veel groen en voorzieningen op loopafstand”¹⁰ (vgl. Aardse en Volkers, 2012). De bescherming heeft betrekking op de historisch waardevolle structuren en betekent dat nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen en ingrepen moeten passen in het “historisch gegroeide karakter” en goedgekeurd moeten worden door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en/of Bureau Monumenten en Archeologie van Amsterdam. De besluitvorming over de monumentale en beschermde status van de tuindorpen kwam mede tot stand door initiatieven van bewoners met een lange en korte woonduur, een huurdersvereniging en een bewonersvereniging toen zij in opstand kwamen tegen de sloopplannen van één van de buurten. Ze werkten hierin samen met lokale politici, terwijl enkele bewoners gebruik konden maken van hun netwerk van invloedrijke mensen, zoals één van de betrokken bewoners mij tijdens een interview vertelde. Zo lukte het om de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed nog net op tijd - voordat de sloop daadwerkelijk zou gaan plaatsvinden - een procedure te laten starten over de status van de tuindorpen. In discours van erfgoed vonden de verenigingen van huurders en bewoners een effectief instrument om te protesteren tegen de sloopplannen van de woningcorporatie. De betrokken bewoner vertelde: “We wisten dat er in 1997 al een rapport lag van monumentenzorg over het beschermd stadsgezicht van de tuindorpen en daar was niets meegedaan. We wisten dat het [beschermd stadsgezicht] de enige manier was om sloop tegen te houden”.

10 <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/monumenten/wet-regelgeving/beschermd-stads/>, bekeken op 25 mei 2018.

De status van beschermd staatsgezicht is gebaseerd op verschillende rapporten en een cultuur historische verkenning (BMA, 2013). De verschillende betrokken bewoners die ook aanschoven bij allerlei overleggen over de toekomstige renovatie van de sociale huurwoningen werkten mee aan de rapporten en gebruikten die in de eigen verslagen die zij schreven. Ik heb bij een aantal van de overleggen gezeten en een paar bewoners gaven regelmatig aan dat zij vonden dat in de renovatieplannen van hun buurt het vooral ging om het vernieuwen van de huizen door ze zo veel mogelijk terug te brengen in oorspronkelijke staat in het gebruik van materialen, bouwvormen en kleuren. Echter, die bewoners vonden dat de cultuurhistorische waarde van hun buurt ook te maken had met de geschiedenis van de buurt zoals beschreven wordt in de buurtvisie van de huurdersvereniging in 2012:

“Onze wijk is een complex en samenhangend geheel, ontworpen en gebouwd in opdracht van de gemeente zelf, bedoeld voor de lagere inkomens. Deze wijk werd gebouwd in Noord en allerlei krotten werden afgebroken in de binnenstad. Het is een monument voor de arbeiders emancipatie en het is 1 van de pioniers projecten voor de volkshuisvesting in Nederland. Het ging [...] niet om fraaie woningen bouwen, de taak die zij [de initiatiefnemers] zich stelden was sociaal voelend en het emanciperen van de lagereklasse. Dat hield ook in dat bepaalde vaardigheden zoals budgetteren, sociale omgang, en huishouden moesten worden aangeleerd. Daarom was het essentieel dat er opzichters waren, die de dagelijkse gang van zaken in de complexen begeleidde. Dat klinkt voor ons nu behoorlijk betuttelend. Toch blijkt ook uit heel recente onderzoeken dat begeleiding wel degelijk de sleutel is als je een situatie blijvend wil veranderen. Van fraaie stenen alleen is nog nooit iemand een ander leven gaan leiden.”

Verschillende leden van de huurdersvereniging vinden dat de buurt een plek moet blijven waar mensen met lage inkomens kunnen blijven wonen en zich emanciperen. Zij merkten op dat de nadruk op de oorspronkelijke staat van de huizen in het renovatieproces, mede als gevolg van de cultuurhistorische verkenningen, moest bijdragen aan de authentieke uitstraling van de buurt. Dat speelde een rol in de stijging van de huisprijzen in de buurt, wat bijdraagt aan een proces van gentrificatie omdat “de yuppen blijken te houden van jaren dertig huizen”, aldus een medewerker van een woningbouwcorporatie. Eén van de betrokken bewoners zei: “Ik weet dat het een gevecht is tegen een gelopen race, misschien, maar toch, midden in de stad nog iets behouden van sociale huur, ja, daar wil ik me voor inzetten”. Die bewoner organiseert samen met de andere betrokken bewoners regelmatig activiteiten waardoor mensen zonder een inkomen in de buurt via vrijwilligerswerk een kleine financiële vergoeding krijgen.

Erfgoed als ontwikkeling: creatieve buurtprojecten

In de tuindorpen van Amsterdam-Noord werden in de afgelopen jaren zowel het Actieplan Krachtwijken geïmplementeerd als het stedelijke beleid dat gericht was op de creatieve economie en de creatieve middenklasse, en die twee versterkten elkaar.

De middenklasse die in de voormalige industriële gebouwen van Noord nieuwe werkplaatsen creëerde, betrok vaak ook een woning in Noord. Dat werd gefaciliteerd door de verkoop van voormalige sociale huurwoningen die lange tijd veel goedkoper waren dan de woningen aan de andere kant van het IJ. Ook waren er vanwege geplande renovatieprojecten veel tijdelijke woningen beschikbaar omdat de oorspronkelijke huurders vertrokken waren. Uitermark (2014) heeft beschreven hoe het nationale Actieplan Krachtwijken dat rond 2007 ingezet werd onderdeel was van een langetermijninspanning van de Nederlandse regering om een ambitieus beleid van 'sociaal mixen' in 'achterstandswijken' te realiseren (zie ook Bridge, Butler & Lees, 2012). Op basis van een analyse van beleidsdocumenten laat Uitermark (2003) zien hoe beleidsmakers een sociale mix willen bereiken door het herstructureren van de woningvoorraad (zie ook van Kempen & Priemus, 2002). Dat betekent dat een deel van de sociale huurvoorraad, zoals de voormalige arbeiderswoningen in de tuindorpen van Noord, verkocht werden om een nieuwe groep bewoners aan te trekken die veelal behoren tot de creatieve middenklasse: architecten, journalisten, ontwerpers, theatermakers, filmmakers, muzikanten, wetenschappers, programmamakers en allerlei zelfstandige ondernemers. Door dat proces van overheidsgestuurde gentrificatie verandert de sociale samenstelling van wijken met armere inwoners door de instroom van rijkere nieuwkomers. In Noord wordt niet direct gesproken van arme en rijke bewoners maar van "oude en nieuwe Noorderlingen" (zie ook van den Berg, 2010).

De voormalige arbeiders die de kranen op de scheepswerven bediend hebben, worden gepresenteerd als de "oude, oorspronkelijke, originele bewoners van Noord" met roots in de vroegere volkse Jordaan. Nieuwe bewoners, die na 2005 gekomen zijn, benoemen hen regelmatig als de "oorspronkelijke Amsterdammers". Dat maakt het wonen in Noord tot een authentieke ervaring voor de nieuwkomers (zie ook Zukin, 2010). Verschillende nieuwe bewoners en ondernemers onderstreepten in hun gesprekken met mij dat ze Noord aantrekkelijk vinden vanwege "de puurheid en de rauwheid" waar de "oude Noorderlingen" mee geassocieerd worden. Tijdens borrels en partijtjes wisselen de nieuwe bewoners hun ervaringen met de oude bewoners onderling uit. Ze vinden hen enerzijds "hufferig" in hun communicatie en anderzijds charmant vanwege hun "Amsterdamse dialect en humor". Enkele nieuwe bewoners geven aan dat ze het belangrijk vinden dat ze in een diverse wijk wonen en niet alleen maar in hun eigen "bubbel" leven. Zij zien met lede ogen aan dat in sommige straten alle sociale huurwoningen op termijn verkocht worden, waardoor er geen "oorspronkelijke" bewoners meer zullen wonen. Tegelijk geven die nieuwe bewoners ook aan dat er weinig contacten zijn tussen oude en nieuwe bewoners. In de verhalen komt naar voren dat ze naar elkaar kijken, maar niet met elkaar spreken en vooral commentaar op elkaar hebben. Een jonge moeder: "Als de kinderen buiten spelen, hebben de burens commentaar op de opvoeding." De betreffende burens vertelden dat ze dachten dat de nieuwe bewoners in hun buurt "betere mensen" zijn, "nou, ze hebben geen tijd om hun voortuin mooi te houden omdat ze altijd weg zijn. Ze moeten natuurlijk altijd werken om hun hypotheek te betalen". In sommige gevallen ontstaan er conflicten tussen oude en nieuwe burens en het is juist in die momenten van spanning en onenigheid dat er gren-

zen getrokken worden en de categorieën 'oud' en 'nieuw' steeds meer realiteit lijken te worden, zoals bleek tijdens verschillende buurtactiviteiten.

Creatieve nieuwe buurtbewoners en professionals, met name kunstenaars, muzikanten en theatermakers, werden sinds 2005 actief benaderd door de gemeente, welzijnsinstellingen en woningbouwcorporaties om door '*placemaking*'-projecten en bewonersinitiatieven mee te werken aan meer sociale cohesie en een gezellige en dynamische sfeer in de buurten te creëren. Tegelijk vonden verschillende creatieve professionals via de subsidies die beschikbaar kwamen door de wijkaanpak een manier om aan opdrachten te komen en artistieke projecten op te zetten waaraan bewoners konden meedoen. Ook kwamen er ruimtes beschikbaar waar kunstenaars en andere creatievelingen soms in ruil voor een lage of geen huur "iets terug moesten doen voor de buurt" door middel van creatieve workshops, theater- en muziekvoorstellingen en activiteiten voor kinderen. Dat betekent dat in allerlei initiatieven die voortkwamen uit de wijkaanpak creatieve professionals betrokken waren en van kunstzinnige aard waren. Daarnaast waren er ook creatieve professionals die buurtprojecten opzetten met sponsoring van culturele fondsen en crowdfunding.

Van de tientallen creatieve projecten die in elk tuindorp plaatsvonden - workshops zoals koken, knutselen en fotograferen, en theater- en muziekvoorstellingen - heb ik er tussen 2010 en 2017 tien gevolgd.¹¹ Een belangrijk doel van de projecten volgens de initiatoren/of begeleiders - ambtenaren (participatiemakelaars en kwartiermakers), managers en gebiedsbeheerders van woningbouwcorporaties, welzijnswerkers, betrokken creatieve professionals en enkele bewoners - is om de verbinding en ontmoeting tussen buurtbewoners te vergroten alsook de omgang met diversiteit. Bij sommige projecten werd ook de educatieve waarde benadrukt (vgl. van Ankeren, Tonkens & Verhoeven, 2010, p. 13). Buurtprojecten en bewonersinitiatieven werden gesubsidieerd als expliciet benoemd werd dat het doel is om 'oude' en 'nieuwe' bewoners te verbinden.¹² In die projecten werd regelmatig een omschrijving gegeven van wie de oude noorderlingen zijn en wie de nieuwe, om op basis van die culturele typering mensen kennis te laten maken met een andere cultuur en levensstijl.

11 Van de 10 projecten waren er 4 bewonersinitiatieven waarvan 3 met hulp van creatieve professionals, 3 projecten met subsidie van een woningbouwcorporatie en 3 projecten die geïnitieerd waren door kunstenaars. In de periode 2010 tot 2017 hebben honderden bewonersinitiatieven plaatsgevonden in verschillende buurten van Amsterdam-Noord, waarbij een belangrijk deel ging om verbeteringen in de openbare ruimte zoals het plaatsen van bloembakken en opknappen van speelpleintjes. Ik heb naar initiatieven en projecten gekeken die gericht waren op verbinding en sociale cohesie zoals buurtfeesten, interactief theater en creatieve workshops. In deze bijdrage bespreek ik niet alle initiatieven, maar die elementen die het proces van ergoedvorming laten zien.

12 Interview met lid van denktank Bewonersinitiatieven Volewijck, 6 februari 2017 en gesprekken met creatieve professionals in periode 2010-2017.

Bijvoorbeeld, als onderdeel van een participatief kunstproject in één van de Noordse tuindorpen presenteerde de kunstenaar die het project initieerde de bewoners van de wijk in twee groepen: “de oude klik” en “de nieuwe import”. De “oude klik” of de “oude Noorderlingen” werden getypeerd als de “oorspronkelijke bewoners van de wijk”:

“Ooit afkomstig uit de Jordaan of andere voormalige Amsterdamse volksbuurt. Maken van hun hart geen moordkuil. Zijn rap van de tongriem gesneden. Kennen elkaar goed. Kunnen het soms niet goed met elkaar vinden. Hebben minder te besteden dan gemiddeld maar zijn desondanks rijk. Overlevers. Pragmatisten. Houden van gezelligheid en samenkomen.”

De “nieuwe import” of de “nieuwe Noorderlingen” werden als volgt omschreven:

“recente bewoners van de wijk. Druppelen binnen sinds Amsterdam bouwt aan de metrolijn Noord-Zuid (2003). Jonge kopers en gezinnen die een betaalbaar huis zoeken. Staan bewust in het leven. Kiezen voor duurzaam en biologisch. Vinden buurtcontacten leuk maar zijn ook graag op zichzelf. Noemen authenticiteit belangrijk en ondersteunen vrijwillig culturele initiatieven. Early adaptors. Idealisten. Houden van rust en groen”.

Om de twee groepen met elkaar in contact te brengen, kregen kunstenaarscollectieven subsidies van woningbouwcorporaties. Zo was er een groep kunstenaars die aanbelde bij buurtbewoners om hen een pop gemaakt van brood te overhandigen. Ze vroegen de bewoners of de pop een week lang in hun huis mocht logeren. Na die week kwamen de kunstenaars langs om te horen hoe de pop als gast behandeld was. “Heeft u gesproken met uw gast?”, vroeg de kunstenaar aan een buur. “Heeft u uw gast kleren gegeven en te eten?” Eén van de kunstenaars legde mij uit dat de burens op die manier aangezet werden om na te denken over hoe ze met een ander, met een vreemde omgaan en om zich zo ook meer open te stellen voor verschillende mensen in de buurt.

In een ander project dat een paar jaar later plaatsvond, had een kunstenaarscollectief zelf het initiatief genomen om een theaterproject op te zetten. Dat initiatief kreeg publiekelijk steun van verschillende lokale politici omdat het Noord eens van een andere kant zou tonen, namelijk het “gewone Noord” dat niet in de media verschijnt. In het promotiemateriaal van het kunstenaarscollectief werd gesproken over “een kijkje geven achter deuren die anders gesloten blijven” en over het bevorderen van intimiteit tussen mensen die vreemden voor elkaar zijn. Gedurende twee weken struinden theatermakers door verschillende wijken van Noord om kennis te maken met de bewoners en naar hun levensverhalen te luisteren. Op basis van die ervaringen maakten de acteurs interactieve theatervoorstellingen waarin de buurtbewoners een rol kregen.

Eén van de voorstellingen waaraan ik deelnam, vond plaats in één van de buurten die nog steeds een stigma met zich meedraagt, onder andere omdat een aantal vroegere ‘ontoelaatbaren’ uit woonschool Asterdorp, die het in die tijd in de ogen van de autoriteiten redelijk goed deden, ernaartoe verhuisd waren. Het thema van de voor-

stelling was vrijheid en terwijl we in de gestigmatiseerde buurt stonden, vroeg één van de actrices de mensen in het publiek of zij controle hebben over hun leven. De actrice vertelde dat ze was gaan houden van de wijk omdat de bewoners hadden leren strijden. Ze vertelde over één bewoner die zij beter had leren kennen, een 60-jarige arbeider die tot voor kort analfabeet was en volgens haar gestreden had voor vrijheid door voor zichzelf op te komen. Een deel van de voorstelling vond plaats in het huis van die man en tijdens zijn theaterscène maakte de man duidelijk hoe moeilijk, hard en gewelddadig zijn leven en dat van zijn ouders geweest was.

Ondanks dat het bovenstaande deels in scene gezet was, raakte het de kern van de erfgoedvorming die ik observeerde in de tientallen uiteenlopende initiatieven die plaatsvonden in de verschillende tuindorpen van Noord. De thema's die centraal stonden tijdens het bovengenoemde theaterproject - "vrijheid", "thuis voelen", "tolerantie" en "solidariteit" - resoneerden in de wijkaanpak (Duyvendak, 2017; Tonkens & de Wilde, 2013), maar zijn ook belangrijke onderwerpen geworden in de verbeelding van 'oud en nieuw noord' in relatie tot de tuindorpen.

Allereerst worden in de verschillende projecten bewust of onbewust bepaalde beelden opgeroepen en versterkt die de 'oorspronkelijke bewoners' van Noord, zoals de recent gealfabetiseerde bewoner die meespeelde in het buurttheater, te representeren als authentiek: mensen die de rauwheid van het leven hebben ervaren en laten zien hoe je toch iets van het leven kunt maken. Echter, waar de actrice het levensverhaal van de 60-jarige bewoner aangreep om te reflecteren op vrijheid in individuele zin - zelf de controle houden over alles - maakte het levensverhaal van de bewoner juist pijnlijk duidelijk hoe weinig eigen keuze hij gehad had. Zijn leven en de levens van de bewoners in het gestigmatiseerde 'dorp' zijn getekend door sociale structuren en machtsrelaties, waardoor anderen konden bepalen dat ze asociaal waren. In de meeste buurtprojecten is de focus vaak gericht op het individu dat kan veranderen en een beter leven kan creëren. Onderliggende sociale structuren worden vaak niet benoemd en (h)erkend. Hier is de heroriëntatie zichtbaar op verschillende beleidsterreinen van een nadruk op collectieve vraagstukken en identiteiten, inclusief sociale ongelijkheid, naar een focus op individuele competenties (Faist, 2009). In de huidige overgang van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving¹³ wordt de bijdrage van elke burger als individu als een potentiële aanwinst gezien en worden collectieve plichten, rechten, relaties en identiteiten steeds meer onderbelicht (Duyvendak et al., 2016). In die context wordt het verleden van Noord als 'armoedig, ruw en hard' aangegrepen om het 'nieuwe Noord' te presenteren als een plek waar elk individu zich kan ontwikkelen en waar tegenslag en armoede eerder een gevolg is van slecht zelfmanagement dan van maatschappelijke structuren (Trommel, 2015).

13 De participatiesamenleving is een samenleving van actieve burgers (Tonkens, 2014, p. 1) en wordt ook 'doe-democratie' genoemd (Van de Wijdeveen & Hendrik, 2010).

Tegelijkertijd communiceren veel buurtprojecten dat er relatieve buitenstaanders nodig zijn, zoals de creatieve professionals die kosmopolitische waarden als tolerantie en diversiteit belichamen (Florida, 2002), om het leven in de wijken zichtbaar te maken en bewoners bekend te maken met 'vreemden'. Het project met de broodpop is hier een duidelijk voorbeeld van. De buurtbewoners die een pop te gast hadden in hun huis om zo te leren omgaan met een 'vreemde', werden uitgenodigd om mee te lopen in een stoet door de buurt, opgevuld met vlaggen, toeters en bellen. De stoet eindigde in het nabijgelegen park waar de buurtbewoners rond een grote tafel stonden en allemaal brood en drinken kregen terwijl een van de kunstenaars een poëtische toespraak hield over samenzijn en vrede. Verschillende buurtbewoners waren tijdens het ritueel in het park weggelopen. Ik sprak één van hen een paar dagen later en vroeg ernaar. Die buurvrouw die al zo ongeveer haar leven lang in de wijk woont, zei: "Het leek wel of we in een sekte waren beland". Zij en anderen vonden het ritueel op een heilig avondmaal lijken, en inderdaad, de projectleidster vertelde mij dat haar inspiratie voor dat buurtkunst-ritueel gekomen was uit een documentaire over Mexico die ze toevallig gezien had, waarin een katholieke processie door een buurt trok en mensen samenbracht. De weggelopen buurvrouw refereerde aan haar jeugd, toen bijna iedereen in de buurt katholiek was en hoe zij en de buren afstand genomen hadden van de katholieke Kerk. Zodra zij en andere buren de religieuze connotatie van het kunstenaarsritueel aanvoelden, maakten ze dat ze wegwamen. Een oudere buurman zei tegen mij: "Mevrouw, ze denken dat het hier leuk is, maar dat is helemaal niet zo". Met andere woorden, als de kunstenaars zich meer verdiept hadden in de geschiedenis en het leven van de mensen in de buurt, dan hadden ze wellicht beter kunnen inschatten wat een 'processie' en een 'avondmaal' zouden losmaken aan gevoelens. Het onbedoelde effect van het leuke en mooie uitgevoerde ritueel was dat de buren die elkaar soms al van kinds af aan kennen, zich nog meer verbonden voelden in hun idee dat nieuwelingen in de buurt, zoals 'die kunstenaars', toch maar hele vreemde mensen zijn (zie ook Wekker, 2017). Dat bouwt voort op een geschiedenis van wat verschillende langdurige bewoners ervaren hebben als een sociaal-culturele distantie tussen bewoners in Noord en de mensen uit 'de stad' (Leydesdorff, 1990).

De opkomst van 'oorspronkelijke' Amsterdammers

Savage, Bagnall en Longhurst (2005) en ook Blokland en Van Eijk (2014, pp. 305-06) beschrijven dat diversiteit voor middenklasse mensen vooral een keuze is die overeenkomt met hun individuele identiteit of hoe zij zichzelf als persoon zien. Het gevoel erbij te horen (*belonging*) in de wijk gebaseerd op een keuze voor diversiteit is een andere vergeleken met mensen die er al langer wonen en die keuze niet hebben. Die drukken hun '*belonging*' bijvoorbeeld eerder uit door nostalgie naar een gemeenschap die vroeger bestond, zoals uitgedrukt in de verhalen van oudere bewoners in Noord over hoe ze elkaar vroeger hielpen. Die bewoners van vijftig jaar en ouder die

vaak al hun leven in de tuindorpen wonen, reageerden regelmatig met onbegrip op de nieuwe projecten en activiteiten die 'eigen kracht', 'tolerantie' en 'solidariteit' benadrukken. Ze gaven aan dat ze altijd al vanuit eigen kracht gehandeld hebben en voor elkaar klaarstonden. Verschillende bewoners vertelden dat ze vroeger aan hun lot overgelaten werden, omdat ze als "tokkies" werden gezien. Ze namen zelf het heft in handen en organiseerden hun levens "zo goed en zo kwaad als 't ging". "En nu komen die gestudeerde mensen [die ons eerst in de steek lieten] hier zeggen wat wij moeten doen?", zeiden de oud-bewoners soms lachend en dan weer boos. En dan kwamen opmerkingen als "die yuppen hebben nergens tijd voor", "ze houden hun tuintjes niet eens bij". Met andere woorden, mede door de nadruk op diversiteit, tolerantie en solidariteit in de buurtprojecten en het verschil in beleving van wat die waarden inhouden door het specifieke verleden van de tuindorpen, voelen de langdurige bewoners op verschillende momenten een afstand tot de nieuwe middenklassebewoners die zij associëren met de nieuwe buurtactiviteiten en veranderingen in hun buurten. Ze sluiten zich af voor "die yuppen" (zie ook Welschen, 2014). Verschillende nieuwe bewoners krijgen daardoor steeds meer het idee dat die "oude noorderlingen" niet die leuke authentieke Amsterdammers zijn, maar "zeikerds" en "grof" (zie ook de Wilde, 2013b). Op die manier worden de categorieën 'oud' en 'nieuw' steeds meer realiteit.

In de huidige discussies over de gentrificatie van Amsterdam (Milikowski, 2018; Hochstenbach & van Gent, 2017) en stijgende huizenprijzen in de tuindorpen van Amsterdam-Noord, komt het discours over oorspronkelijke Amsterdammers versus nieuwelingen steeds prominenter naar voren. Lokale politici roepen leuzen als "Noord voor de Noorderlingen" (zie bv. Jurrema, 2016) en "Oud tegen Nieuw in Noord" (Andriessen, 2018). In die context wordt de nieuwe betekenis van het verleden van Noord - van 'afvoerputje' tot 'hip' - op verschillende manieren gemobiliseerd. Sommigen zien de transformatie van het gebied tot een hip en attractief deel van de stad als een breuk met het verleden en willen dat hun Noord van hen blijft. Zij mobiliseren de aangewakkerde gemeenschapswaarden van het vroegere Noord waarmee ze ten strijde trokken tegen autoriteiten bij renovatietrajecten en huurverhogingen om nu opnieuw de strijd aan te gaan. Zoals een voormalige voorzitter van één van de huurdersverenigingen het verwoordde:

"Ze[de autoriteiten] wilden niet dat wij erbij hoorden; ze zagen ons als, nou, euh, ja, hoe zeg ik dat, ja, ze noemden ons asociaal, we moesten het zelf maar uitzoeken. We regelden de dingen zelf. We zorgden dat 't [de buurt] er goed uitzag [...] We deden acties als de huurprijzen stegen. [...] En nu komen ze plotseling hier, die [nieuwe] mensen en ze willen dingen anders. Maar wij doen alles zelf, we hebben mekaar. Waarom hebben wij nu minder te zeggen? [...] Laat ons met rust." (november 2015)

Andere oud-bewoners presenteren alternatieve bouwplannen en verbindingen met 'de stad' om zowel het unieke karakter van de Noordse stadsdorpen en industriële gebieden te behouden alsook in te gaan op de groeiende vraag aan woningen en infrastructuur. Weer anderen zijn blij dat Noord eindelijk "echt" bij de stad gaat horen.

Tot besluit

Terwijl ik de laatste hand aan dit stuk leg, vinden er verhitte discussies plaats op Facebookpagina's en op bewonersavonden over de toekomst van Noord. Volgens de één wordt er niet geluisterd naar de "oorspronkelijke bewoners", omdat het toch maar "tokkies" zijn, probeert een ander juist te benadrukken dat "oud" en "nieuw" prima samengaat en juicht een derde om alle nieuwe ontwikkelingen. Ondanks allerlei nuancerings, de diversiteit van mensen die vroeger en nu wo(o)n(d)en en werk(t)en in Noord en de verschillen tussen buurten, is "oud en nieuw Noord" een dominant frame geworden in de typering van een veranderend stadsdeel.

Het betoog van deze bijdrage is dat de nadruk op cultuur en erfgoed in de verschillende regeneratie-initiatieven onbedoeld bijgedragen heeft aan dat dominante frame. De herwaardering en verbeelding van het industriële verleden van Noord in de huidige creatieve economie brengt ook een hernieuwde beeldvorming van de voormalige arbeidersklasse met zich mee als "authentiek, oorspronkelijk en stoer". Levensgeschiedenissen van hard werken, van strijden en voor jezelf opkomen worden voorgesteld als een bron van inspiratie en creativiteit voor de nieuwe middenklasse in Noord. Tegelijk wordt via verschillende creatieve buurtprojecten geprobeerd om een connectie tussen de arbeidersklasse en de nieuwe middenklasse te realiseren door middel van waarden als 'vrijheid', 'tolerantie' en 'diversiteit'. Dat roept bij de voormalige arbeiders en oud-bewoners het gevoel op dat zij opnieuw moeten voldoen aan de maatstaven van "gestudeerden" en "mensen met geld", waardoor sommigen niks te maken willen hebben met "die nieuwelingen". Nieuwe bewoners voelen zich regelmatig overvallen door die boosheid en frustratie en verzuchten dan weleens "waarom moeten wij ons aan hen aanpassen?". Kortom, de verbeelding van de herontwikkeling van Noord en de revitalisatie van buurten als een verbinding tussen 'oud' en 'nieuw' draagt ertoe bij dat mensen zich via die beelden moeten uiten en positioneren en ze daarmee versterken en tot een realiteit maken.

Met andere woorden, de nadruk op erfgoed in regeneratie-initiatieven heeft zo onbedoeld bijgedragen aan een toenemende 'culturalisering van burgerschap' (Duyvendak et al., 2016) in Noord door het stimuleren van een burgerschap gebaseerd op erfgoed (Beeksma & De Cesari, forthcoming). Een verbondenheid met het verleden met het oog op het heden en de toekomst biedt mensen de mogelijkheid om zich te verbinden aan hun wijk door "zich vertrouwd en thuis [te] voelen" in de buurt (Actieplan Krachtwijken, 2007). Verschillende vormen van erfgoed die hierdoor in Noord ontstaan zijn, zoals erfgoed als emancipatie, erfgoed als ontwikkeling en vooruitgang, en erfgoed gebaseerd op culturele rechten of 'oorspronkelijkheid', drukken verschillende vormen van lokale verbondenheid en '*belonging*' uit. In sommige situaties vallen die verschillende vormen van erfgoed samen, op andere momenten staan ze tegenover elkaar en versterken ze elkaar. Ze kunnen bijdragen aan samenwerking tussen verschillende actoren en op andere momenten leiden ze tot conflicterende belangen en tot toenemende spanningen.

Bibliografie

- Aardse, H. & Volkers, K. (2012). *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Amsterdam-Noord*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Andriessen, M. (2018). Oud tegen nieuw in Noord. Uit de stadsdeelcommissie. *De Echo Noord*, 9 mei 2018, p. 3.
- Atkinson, R. (2004). The Evidence on the Impact of Gentrification: New Lessons for the Urban Renaissance? *European Journal of Housing Policy*, 4(1), 107-131.
- Beeksmas, A. & De Cesari, C. (forthcoming). Participatory Heritage in a Gentrifying Amsterdam Neighbourhood: The Van Eesteren Museum as Affective Space of Negotiations. *International Journal of Heritage Studies*, forthcoming in 2018.
- Bell, D. & Oakley, K. (2014). *Cultural Policy*. New York: Routledge.
- Blokland, T. & van Eijk, G. (2012). Mixture without mating: partial gentrification in the case of Rotterdam, the Netherlands. In G. Bridge, T. Butler & L. Lees (Eds.), *Mixed Communities: Gentrification by stealth?* (pp. 299-318). University of Bristol and Polity Press.
- BMA. (2013). De Van der Pekbuurt in detail. Een stedenbouwkundige en architectuurhistorische Waardebepaling. Gemeente Amsterdam: Bureau Monumenten en Archeologie.
- Bridge, G., Butler, T. & Lees, L. (Eds.) (2012). *Mixed Communities: Gentrification by Stealth?* University of Bristol and Polity Press.
- Coombe, R.J. (2012). Managing Cultural Heritage as Neoliberal Governmentality. In R. Bendix, A. Eggert, A. Peselmann and S. Mißling (Eds.), *Heritage Regimes and the State* (pp. 375-389). Göttingen: Göttingen University Press.
- Coombe, R.J. & Weiss, L.M. (2015). Neoliberalism, Heritage Regimes, and Cultural Rights. In L. Meskell (Ed.), *Global Heritage: A Reader* (pp. 43-69). Oxford: Blackwell.
- De Cesari, C. (2012). Thinking through Heritage Regimes. In R. Bendix, A. Eggert, A. Peselmann and S. Mißling (Eds.), *Heritage Regimes and the State* (pp. 399-413). Göttingen: Göttingen University Press.
- De Klerk, E. (met Feldbrugge, F. en Zonneveld, J.) (2018). *Make your City/De stad als casco: NDSM-Werf/NDSM-Shipyard Amsterdam*. Trancity x Valiz.
- De Wilde, M. (2013a). Een gevoelige kwestie of een gevoelskwestie? Affectief burgerschap in de wijk in historisch perspectief. In E. Tonkens & M. de Wilde (Eds.), *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk* (pp. 24-40). Amsterdam: Van Gennep.
- De Wilde, M. (2013b). Diepgaande gezelligheid. De alledaagse politiek van burgerschap in Sloterveer. In E. Tonkens & M. de Wilde (Eds.), *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk* (pp. 47-67). Amsterdam: Van Gennep.
- Dercksen, A. & Verplanke, L. (2005). *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914-1970*. Amsterdam: Boom Meppel.
- de Regt, A. (1995). *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid: ontwikkelingen in Nederland, 1870-1940: een historisch-sociologische studie*. Amsterdam: Boom.
- Donkers, J. (2007). *Zo dicht bij Amsterdam: Opnieuw Herzien en Uitgebreid*. Amsterdam: Atlas.
- Duyvendak, J.W. (2017). *Thuis: Het drama van een sentimentele samenleving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Duyvendak, J.W., Geschiere, P. & Tonkens, E. (Eds.) (2016). *The Culturalization of Citizenship: Belonging and Polarization in a Globalizing World*. London/New York: Palgrave MacMillan.
- Een Vandaag (2013). Amsterdam Noord: van afvoerputje naar place to be. *Avrotros*, 29 April 2013.

- Ernste, H. & Boekema, F. (2012). *De cultuur van de locale economie, de economie van de lokale cultuur*. Assen: Van Gorcum.
- Faist, T. (2009). Diversity – A New Mode of Incorporation?, *Ethnic and Racial Studies* 32(1), 171-190.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2017). *The New Urban Crisis: How our Cities are Increasing Inequality, Deepening Segregation, and Failing the Middle Class and What we can do about it*. New York: Basic Books.
- Grimm, R., Fox, C., Baines, S. & Albertson, K. (2013). Social innovation, An Answer to Contemporary Societal Challenges? Locating the Concept in Theory and Practice. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 26(4): 436-55.
- Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical Approaches*. Milton Park, Abingdon; New York: Routledge.
- Hochstenbach, C. & van Gent, W.P.C. (2015). An Anatomy of Gentrification Processes: Variegating Causes of Neighbourhood Change. *Environment and Planning A*. 47(7), 1480-1501.
- Hoekstra, M. & Pinkster F. (2017). 'We want to be there for everyone': Imagined Spaces of Encounter and the Politics of Place in a Super-diverse Neighbourhood. *Social & Cultural Geography*. DOI: 10.1080/14649365.2017.1356362.
- Isnart, C. & Leblon, A. (Eds.) (2012). Beyond the Heritage Consensus: Forms of Resistances and Dissident Uses of Heritage. *Civilisations*, 61(1).
- Jansen, S. (2009). *Het pauperparadijs: een familiegeschiedenis*. Uitgeverij Balans.
- Jurrema, F. (2016). Houd Noord toegankelijk voor de Noorderlingen. *Het Parool*, opinie, 21 december 2016.
- Kok, B. (2016). *Oerknal aan het IJ, de geschiedenis van Amsterdam gezien vanuit Noord*. Amsterdam: oliviamedia.
- Lafrenz Samuels, K. & Lilley, I. (2015). Transnationalism and Heritage Development. In L. Meskell (Ed.), *Global Heritage: A Reader* (pp. 217-239). Oxford: Blackwell.
- Lamont, M. & Molnar, V. (2002). *The Study of Boundaries in the Social Sciences*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Landry, C. (2000). *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan.
- Latour, B. (2010). *On the Modern Cult of the Factish Gods*. Durham: Duke University Press.
- Ley, D. (2003). Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification. *Urban Studies* 40(12), 2527-2544.
- Leydesdorff, S. (1990). "Different from Those Across the Water": Interviews on the Construction of Collective Identity in Working-class Neighborhoods in the North of Amsterdam. In R.L Grele (Ed.), *International Annual of Oral History: Subjectivity and Multiculturalism* (pp. 43-55). Westport: Greenwood.
- Mah, A. (2010). Memory, Uncertainty and Industrial Ruination: Walker Riverside, Newcastle upon Tyne. *Journal of Urban and Regional Research* 34(2), 398-413.
- Meskell, L. (2015). Introduction: Globalizing Heritage. In L. Meskell (ed.), *Global Heritage: A Reader* (pp.1-21). Oxford: Blackwell.
- Miles, S. (2005). 'Our Tyne': Iconic Regeneration and the Revitalisation of Identity in Newcastle-Gateshead. *Urban Studies* 42(5/6), 913-26.
- Miles, S. & Paddison, R. (2005). Introduction: The Rise and Rise of Culture-led Urban Regeneration. *Urban Studies* 42(5/6), 833-9.
- Milikowski, F. (2018). *Van wie is de stad: de strijd om Amsterdam*. Amsterdam: Atlas Contact.

- Miltenburg, E. (2017). *A Different Place to Different People. Conditional Neighborhood Effects on Residents' Socio-economic Status*. Doctoraatsthesis. Universiteit van Amsterdam, Afdeling Sociologie.
- Ministerie VROM (2007). *Actieplan Krachtwijken. Van aandachtswijk naar prachtwijk*. Den Haag: Ministerie VROM - Wonen, Werken en Integratie.
- Muehlebach, A. (2017). The Body of Solidarity: On Memory and Materiality in Post-Industrial Italy. *Comparative Studies in Society and History* 59(1), 96-126.
- Museum Amsterdam Noord (2017). *100 jaar immigratie in Noord*. Uitgave van Museum Amsterdam Noord bij de tentoonstelling 100 jaar migranten in Amsterdam-Noord, September 2017.
- New York Times (2012). Once Unfashionable, Noord District of Amsterdam Gains Cachet. *New York Times*, April 12, 2012.
- Nijkamp, J. (2016). *Counting on Creativity. The Creative Class as Antidote for Neighbourhood Decline: The Case of Rotterdam*. Doctoraatsthesis. Universiteit van Rotterdam.
- Oevermann, H. & Mieg, H.A. (2015). Studying Transformations of Industrial Heritage Sites: Synchronic Discourse Analysis of Heritage Conservation, Urban Development, and Architectural Production. In H. Oevermann & H.A. Mieg (Eds.), *Industrial Heritage Sites in Transformation: Clash of Discourses* (pp.12-25), New York: Routledge.
- Peck, J. (2005). Struggling with the Creative. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(4), 740-77.
- Peck, J. (2012). Recreative City: Amsterdam, Vehicular Ideas and the Adaptive Spaces of Creativity Policy. *International Journal of Urban and Regional Research* 36(3), 462-85.
- Pendlebury, J. (2013). Conservation Values, the Authorised Heritage Discourse and the Conservation-Planning Assemblage. *International Journal of Heritage Studies* 19(7), 709-27.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Ronse, T. (2000). Trek de grachtengordel door! Vergeten Amsterdam-Noord. *De Groene Amsterdammer*, 17 February 2000.
- Savage, M., Bagnall, G. & Longhurst, B. (2005). *Globalization and Belonging*. London: Sage.
- Savini, F. & Dembski, S. (2016). Manufacturing the Creative City: Symbols and politics of Amsterdam North. *Cities* 55, 139-147.
- Steinmetz, S. (2016). *Asterdorp: een Amsterdamse geschiedenis van verheffing en vernedering*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Tonkens, E. (2014). Vijf misvattingen over de participatiesamenleving. Afscheidsrede uitgesproken op 1 mei 2014, Universiteit van Amsterdam.
- Tonkens, E. & de Wilde, M. (Eds.) (2013). *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*. Amsterdam: Van Gennep.
- Trommel, W. (2015). Vrij van neoliberaale dwang. In R. Cuperus & M. Huurenkam (Eds.), *Omstreden vrijheid* (pp.91-112). Amsterdam: Van Gennep.
- Uitermark, J. (2003). 'Social Mixing' and the Management of Disadvantaged Neighbourhoods: The Dutch Policy of Urban Restructuring Revisited. *Urban Studies* 40(3), 531-549.
- Uitermark, J. (2014). Integration and Control: The Governing of Urban Marginality in Western Europe. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1418-36.
- Van Ankeren, M., Tonkens, E. H. & Verhoeven, I. (2010). Bewonersinitiatieven in de krachtwijken van Amsterdam: een verkennende studie. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam/ Universiteit van Amsterdam.

- Van de Port, M.P.J. & Meyer, B. (Eds.) (2018). *Sense & Essence: Heritage and the Cultural Production of the Real*. London: Berghahn.
- Van den Berg, H. (2010). Bijdrage ANGSAW [Amsterdam Noord Groene Stad aan het Water]. Amsterdam, Storkterrein: TU-symposium "Beelden voor een ongedeelde stad", 20 september 2010.
- Van den Berg, M. (2017). *Gender in the Post-Fordist Urban: The Gender Revolution in Planning and Public Policy*. London/New York: Palgrave MacMillan.
- Van de Wijdeveen, T. & Hendrik, F. (2010). *Burgerschap in de doe-democratie*. Den Haag: Nicis Instituut.
- Van Gent, W.P.C., Musterd, S. & Ostendorf, W.J.M. (2009). Bridging the Social Divide? Reflections on Current Dutch Neighbourhood Policy. *Journal of Housing and the Built Environment* 24, 357-68.
- Van Ham, M., Manley, D., Bailey, N., Simpson, L. & MacLennan, D. (Eds.) (2012). *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*. Dordrecht: Springer.
- Van Kempen, R. & Priemus, H. (2002). Revolution in Social Housing in the Netherlands: Possible Effects of New Housing Policies. *Urban Studies* 39(2), 237-253.
- Veldboer, L. & Kleinhans, R. (2006). De gemengde wijk: living together apart. In J.W. Duyvendak & L. Veldboer (Eds.), *Meeting Point Nederland. Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie* (pp. 51-74). Amsterdam: Boom.
- Wekker, F. (2017). *Top-down Community Building and the Politics of Inclusion*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Welschen, S. (2014). *Europe's White Working Class Communities*. Amsterdam. New York: Open Society Foundations.
- WRR (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Yanow, D. (1996). *How Does a Policy Mean? Interpreting Policy and Organizational Actions*. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Zukin, S. (1995). *The Cultures of Cities*. Malden and Oxford: Blackwell Publishing.
- Zukin, S. (2010). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford: Oxford University Press.

Abstract

In the context of debates on the role of culture in the development of cities, I discuss how the emphasis on creativity and the 'creative class' in the regeneration of urban neighborhoods generates a dynamic of socio-cultural heritage formation. My analysis is based on ethnographic research in different former working-class neighborhoods in Amsterdam North, where the imagination of the industrial past and the lives of the workers has come to play an important role in the practices of regeneration. Government, welfare institutions and housing corporations have been focusing on the 'social mixing' of the 'working class' and the 'creative middle class' in recent years, in order to tackle different problems in the so-called disadvantaged neighborhoods. An important method was the use of creative professionals who tried to promote positive emotions and interactions between residents through artistic neighborhood projects that mobilized values like pride, authenticity and diversity on the basis of cultural characterizations of Northerners. During those projects, stereotypical images came about as well as apparent contradictions between 'old North' and 'new North' - the 'working class' versus the 'middle class', which contributed to practices and feelings of inclusion and exclusion.

Keywords

post-industrial, creativity, heritage, regeneration, Amsterdam

Erkenning

Het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd is mede tot stand gekomen door een VENI-subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek in het kader van het onderzoeksproject 'Yoga, Bingo and Prayer in Urban Regeneration Areas'. Ik dank alle respondenten en participanten van harte voor hun medewerking. De suggesties en kritische commentaren van twee anonieme reviewers stelden mij in staat om mijn bijdrage beter uit te werken en te structureren. Ferry van Dijk, Roos Gerritsma, Peter Mulder en Els Reijnen dank ik voor het meedenken en voor hun nuttige commentaar.